

Tyszkiewicz, Jan

Książęta mazowieccy na Podlasiu (1385-1440) : od unii krewskiej do Kazimierza Jagiellończyka

---

Rocznik Mazowiecki 17, 27-36

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Jan Tyszkiewicz

Książęta mazowieccy na Podlasiu (1385–1440). Od unii krewskiej do Kazimierza Jagiellończyka

Dzieje Podlasia stanowią zespół problemów nadal oczekujących rozwiązania. Wbrew częstym mniemaniom potocznym nie mamy bynajmniej do czynienia z marginesową prowincją w życiu naszego państwa. Na historię Podlasia należy bowiem spojrzeć z perspektywy całego minionego tysiąclecia, od czasu Bolesława Chrobrego poczynając. Ziemie, które w późnym średniowieczu otrzymały miano Podlasia, od początku łączenia terytoriów plemiennych w państwo Piastów, w IX–X stuleciu, posiadały stosunkowo duże znaczenie. Właśnie wschodnia część Niziny Mazowiecko-Podlaskiej dysponuje węzłem hydrograficznym nad środkowym biegiem Bugu, a od XI w. także węzłem drogowym. Obszar ten miał znaczenie strategiczne, podobnie jak Ziemia Lubuska nad Odrą. W górnym dorzeczu Narwi i na wysoczyznach podlaskich utworzyła się strefa kontaktów polityczno-militarnych kilku stron ze sobą sąsiadujących: Bałtów pruskich i litewskich, Słowian wschodnich i zachodnich¹.

Od drugiej połowy XIII w. węzeł podlaski dzielił państwo krzyżackie, Wielkie Księstwo Litewskie, księstwo włodzimiersko-halickie i księstwa mazowieckie; utrzymywał więc w dalszym ciągu swój ważny status geopolityczny. Właśnie u schyłku XIII i w pierwszej połowie XIV w. zamieniła się cała ta strefa pograniczna w teatr zmagania militarnych. W okresie stabilizacji powstałej w wyniku zawarcia pokoju z Zakonem (1343) książęta mazowieccy, walcząc u boku Kazimierza Wielkiego z Litwą, opanowali czasowo ziemię drohicką (ok. 1340–1355)².

Unia krewska (1385) stworzyła solidne podwaliny pod sojusz polsko-litewski, skierowany przede wszystkim przeciw Zakonowi. Pomniejszała jednocześnie

---

¹ J. Tyszkiewicz, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu. Historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.*, Warszawa 1974; J. Tyszkiewicz, *Pogranicza w średniowiecznej Europie słowiańskiej: przykład międzyrzecza Narwi i Niemna w VI–XII w.*, w: *Granice i pogranicza. Język i historia*, red. S. Dubisz, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 133–141.

² S. Zajączkowski, *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina*, „Ateneum Wileńskie” 1929, t. VI, nr 1–2, s. 1–7; J. Tyszkiewicz, *Polskie sąsiedztwo z Litwą i Jaćwieżą na przelomie XIII i XIV wieku*, w: *Polska około roku 1300*, red. W. Falkowski, Warszawa 2003, s. 261–278.

znaczenie księstw mazowieckich. Na przełomie wieków XIV i XV na Podlasiu zdeżały się interesy czterech stron, które pozostały na placu boju. Plemiona pruskie zostały bowiem objęte władzą krzyżacką, księstwo włodzimiersko-halickie rozczłonkowane i włączone do obu silniejszych partnerów – Litwy i Korony. W tej sytuacji rolę bariery politycznej i osadniczej pełniły przez cały wiek XIV i XV właśnie księstwa mazowieckie, rządzone przez książąt piastowskich, lenników Królestwa Polskiego. W XIV i XV w. stosunki na Podlasiu były kształtowane przede wszystkim przez działania osadnicze i militarne Litwy i Mazowsza oraz polityczne Królestwa Polskiego. Włączenie województwa podlaskiego (od 1520) do Korony przez unię lubelską (1569) stanowiło konsekwencję polityki Jagiellonów – zacieśniających się więzów polsko-litewskich i stosunkowo masowego osadnictwa mazowieckiego w dorzeczu-środkowego Bugu i górnej Narwi³.

W stosunkach mazowiecko-litewskich nowy etap zaczął się w 1386 roku. Książę Witold zaaprobował małżeństwo swojej siostry Anny Danuty Kiejstutówny z księciem Januszem I będącym władcą wyszogrodzkim, ciechanowskim, zakroczymskim, warszawskim, czerskim i wiskim (przed 27 września 1386). W początkach 1387 król Władysław Jagiełło wydał za Siemowita IV – księcia płockiego, rawskiego, sochaczewskiego, gostyńskiego i wiskiego – siostrę swoją Aleksandrę. Tekst układu małżeńskiego nie zachował się. Wolno przypuścić, że nadanie przez Jagiełłę Siemowitowi IV ziemi bełskiej w lenno (1388) stanowiło przekazanie mu ustalonego posagu⁴. Dzięki temu szwagier Jagiełły posiadał odtąd na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego dziedziczną ziemię wiską i lenną ziemię bełską. W dokumencie z dnia 7 sierpnia 1388 roku Siemowit IV tytułował się *Dux Masovie dominusque terrarum Plocensis, Ravensis, Sochaczoviensis, Gosthiensis, Plonensis et heres Wisnensis*, zaś 31 grudnia 1388 roku w Bełzie – stosunkowo krótko – *Dux Masovie dominusque Belzensis*⁵.

Po ucieczce do Krzyżaków buntującego się księcia Witolda (2 września 1391) król Władysław Jagiełło przekazał ziemię drohicką z okręgami grodowymi: Drohiczyń, Mielnikiem i Surazem na własność księciu Januszowi I⁶. Ale to Siemowit IV pierwszy użył (7 września 1391) poszerzonej tytułatury *Dux Masovie, Russie etc. dominusque Plocensis et heres*. Trzy lata później (20 stycznia 1394) określił bliżej swoje władztwo na wschodzie, pisząc się *Dux Masovie, dominus Plocensis et Vismensis et haeres Belzensis*. Tytułatura Siemowita IV nie była dostatecznie unor-

³ J. Tyszkiewicz, *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, w: „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego” 1982, nr 3, s. 3-21; J. Tyszkiewicz, *Ziemia podlaska w średniowieczu i nowożytności (do poł. XVII w.)*, w: *Z nieznannej przeszłości Białej i Podlasia*, red. T. Wasilewski, T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 13-36; J. Reder, *Podlasie. Z dziejów ustroju terytorialnego i nazewnictwa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, t. 56, nr 1, s. 47-50.

⁴ A. Swieżawski, *Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV*, „Przegląd Historyczny” 1981, t. 72, s. 269-272.

⁵ A. Swieżawski, *Tytułatura ruska książąt mazowieckich*, Częstochowa 1994, s. 31; *Zbiór dokumentów mało-polskich*, wyd. S. Kuraś, cz. IV, Wrocław 1970, nr 1083.

⁶ Jan Długosz, *Roczniki, Lib. XII, sub anno 1440*; M. Radoch, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiełłę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*, w: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI w.*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 11-20. Tytułaturę ruską *dux Mazovie et Russie terrarum* przyjął Janusz I przed 27 grudnia 1408; *Przywileje królewskiego miasta stołecznego Starej Warszawy: 1376-1772*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1913, nr 7.

mowana i konsekwentna. W latach 1401–1424 wystąpiła jednak wielokrotnie w brzmieniu: *Dux Mazovie, Russieque princeps* lub *Mazovie et Russie dux*⁷. Często takiej tytułaturze wstępnej towarzyszy rozwinięcie wymieniające poszczególne człony władztwa, gdzie na końcu lub przedostatnim miejscu (przed Wizną) umieszczony był Bełz. Warto także przypomnieć, że od 1418 roku pojawił się w dokumentach Siemowita IV dostojnik określany jako kanclerz bełzki.

Na ogół przyjmuje się, że książę Siemowit IV od roku 1386 oczekiwał od króla Władysława Jagiełły nadania dalszych ziem na Rusi, ponieważ miał jakiś dokument ze wstępnymi obietnicami, unieważniony około 1390 roku⁸. Zgodnie z wywodami A. Swieżawskiego najtrafniej zapewne będzie przyjąć, że ruska tytułatura Siemowita z lat 1388–1396 miała charakter roszczeniowy. Dopiero postanowienia królewskie obu władców – Jagiełły (z 1396) i Jadwigi (z 1397) – ustabilizowały formalnie panowanie mazowieckie w ziemi bełzkiej⁹.

Od roku 1382 Zakon krzyżacki trzymał w zastawie mazowiecką ziemię wiską. Później na mocy traktatu w Salinie (1398) przekazał powiat goniądzki Litwie. W rezultacie (w 1402) książęta mazowieccy, Janusz I i Siemowit IV odzyskali uszczuploną ziemię wiską¹⁰. Ta regulacja terytorialna była możliwa, ponieważ wcześniej na nowych warunkach odnowiono unię polsko-litewską w Wilnie i Radomiu (18 stycznia 1401, 11 marca 1401). Książę Witold Kiejstutowicz został wówczas oficjalnie uznany za pełnoprawnego władcę Wielkiego Księstwa Litewskiego, związanego jedynie trwałym sojuszem z państwem polskim. Witoldowi nie przyznano jednak władzy dziedzicznej, rezerwując tron wielkoksiążęcy dla potomstwa Jagiełły. Witold zresztą nie posiadał męskiego potomstwa.

Zawarcie kolejnej unii polsko-litewskiej w Horodle (2 października 1413) zmniejszyło znaczenie polityczne i militarne Mazowsza w trwającym konflikcie polsko-krzyżackim. Uważa się, że właśnie okres pomiędzy unią krewską 1386 a unią horodelską 1413 przyniósł załamanie roli Mazowsza na szerszej arenie środkowo-europejskiej, wobec Zakonu, Czech, Węgier czy Wielkiego Księstwa Litewskiego. W wojnie polsko-krzyżackiej, prowadzonej jesienią 1414 roku (ok. 15 lipca – 7 października), obaj książęta panujący na Mazowszu – Janusz I i Siemowit IV – uczestniczyli, w rezultacie czego Krzyżacy zniszczyli przygraniczne ziemie mazowieckie. W ciągnących się sporach z Zakonem, przybierających formę utarczek zbrojnych lub sądowych, książęta mazowieccy wystąpili obok króla Władysława Jagiełły i księcia Witolda, przy czym Siemowit IV konsekwentnie wyznaczał swego oddzielnego przedstawiciela: na sobór w Konstancji (1416), na rokowania w Brześciu Kujawskim (1418) i do sądu rozjemczego Zygmunta Luksemburczyka we Wrocławiu (1420).

⁷ Zbiór dokumentów małopolskich, cz. IV, nr 1109; A. Swieżawski, *Tytułatura...*, op. cit. s. 32-38.

⁸ *Articuli Vladislao regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi Sandomiriae A.D. 1426*, „*Monumenta Poloniae Historica*”, t. VI, s. 631-632.

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 115 i 116.

¹⁰ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do poł. XVI w.*, „*Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*” t. I, Białystok 1975, s. 24-31.

¹¹ E. Gawin, *Między Polską a Zakonem. Polityka Siemowita IV w latach 1386–1425*, „*Rocznik Mazowiecki*” 2002 (t. XIV), s. 21-24.

Nic więc dziwnego, że przy zawieraniu traktatu pokojowego z Zakonem nad jeziorem Mełno dnia 27 września 1422 roku świadkowali – delegowani przez ojca – księżęta Siemowit V i Kazimierz¹¹. W ważnym zjeździe królów Władysława Jagiełły z Zygmuntem Luksemburskim, który odbywał się w Kieżmarku i Lewoczy od 30 marca do 4 kwietnia 1423, wziął udział syn starego Siemowita IV o tym samym imieniu. Niektórzy badacze sugerują, że było to ostatnie wystąpienie polityczne schorowanego księcia plockiego i rawskiego, w co należy wątpić. Rok później, podczas ważnej uroczystości koronacyjnej królowej Zofii Holszańskiej w Krakowie, zorganizowanej 5 marca 1424 roku, Siemowit IV nie mógł już być obecny. W swoim zastępstwie, dbając o przyszłe losy Mazowsza, wysłał do Krakowa wszystkich czterech synów: Siemowita, Kazimierza, Trydena i Władysława¹². Było to zręczne posunięcie. Niemniej nie ma pewności, czy nieobecność starego księcia była wymuszona jego stanem fizycznym, czy stanowiła zaplanowaną grę dyplomatyczną.

Oto bowiem na synodzie archidiecezji gnieźnieńskiej w Łęczycy (wiosną 1425) archidiakon plocki, Stanisław Pawłowski, współpracownik i kanclerz księcia Siemowita IV, niespodzianie zademonstrował niezależne stanowisko Mazowsza wobec Królestwa Polskiego. W swoim wystąpieniu Pawłowski przeciwstawił się udziałowi duchowieństwa diecezji plockiej w zaplanowanym zbieraniu *subsidium charitativum*, przeznaczonym na wyprawę przeciw husytom w Czechach. Archidiakon Pawłowski argumentował, jakoby Mazowsze i cała diecezja plocka znajdują się poza Królestwem Polskim i dlatego nie podlegają zarządzeniom metropolii w Gnieźnie. Sugerował w ten sposób myśl swojego mocodawcy, księcia plockiego, że podobno gromadzenie funduszy miało bardziej charakter polityczny aniżeli kościelny. W tej sytuacji król Władysław oskarżył Siemowita IV o łamanie zobowiązań lennych, grożąc mu odebraniem księstwa¹³. Król wezwał obu książąt mazowieckich – Janusza I i Siemowita IV – do osobistego stawiennictwa i wytłumaczenia się. Po kilkukrotnych zmianach terminu na zjazd 11 listopada 1425 roku w Brześciu nad Bugiem przybyli – w zastępstwie ojca Siemowita IV – jego synowie: Siemowit V i Kazimierz II. Niewątpliwie sprawa ułożenia poprawnych stosunków z książętami mazowieckimi stanowiła ważny element polityki wobec Zakonu. Dlatego na zjazd z Piastami zaproszony został także książę Witold Kiejstutowicz, od roku 1401 roku pełniący oficjalnie urząd wielkiego księcia litewskiego¹⁴.

Książęta mazowieccy byli sygnatariuszami pokoju melneńskiego z 1422 roku i wszelkie ich zabiegi dyplomatyczne rozluźniające związek lenny z Koroną stawiły w dwuznacznym świetle ich lojalność i stanowisko wobec króla Władysława Jagiełły i hospodara Witolda. W tej sytuacji młodzi książęta mazowieccy zostali

¹² Jan Długosz, *Roczniki Królestwa Polskiego*, ks. XI, *sub anno* 1424; Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów*, Warszawa 1968, s. 46.

¹³ W. Sieradzian, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowowschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999, s. 38.

¹⁴ Zjazd w Brześciu: 11–15 listopada 1425; A. Gąsiorowski, *Intinerarium króla Władysława Jagiełły: 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 83.

skłonieni do wystawienia (14 listopada 1425) w Brześciu Litewskim osobnego dokumentu, w którym oficjalnie stwierdzali, że ich ojciec, książę Siemowit IV, uważa się za lennika króla i Korony Polskiej. W dokumencie wyrażono również w jego imieniu gotowość publicznego ponowienia stosownego oświadczenia na każde żądanie króla¹⁵. Były to więc wiążące oświadczenia, nie zaś zastępczy akt hołdu. Zjazd brzeski załagodził zatarg tym bardziej, że schorowany książę Siemowit IV wkrótce potem zmarł, zapewne w połowie stycznia 1426.

Jego synowie, Siemowit, Kazimierz, Trojden i Władysław, objęli po nim księstwo płockie we wspólne władanie jako tzw. bracia niedzielni. Wezwani przez króla na zjazd w Sandomierzu złożyli mu hołd 8 września 1426 roku, ale do aktu tego przygotowali się w specjalny sposób. Przedstawili na piśmie sporządzony elaborat zawierający pretensje i zarzuty wobec Jagiełły, wśród których główny dotyczył niespełnienia obietnicy nadania bliżej nieokreślonych ziem ruskich ich ojcu¹⁶. Sytuację komplikował fakt złożenia hołdu tylko przez Siemowita, Władysława i Trojdena. Ci trzej – po parodniowych zaciętych negocjacjach z królem – zastrzegli sobie w ugodzie wspólność działania na rzecz odzyskania dóbr odebranych ojcu przez Jagiełłę. Z memoriału złożonego w Sandomierzu należy sądzić, że chodziło przede wszystkim o odebrane Horodło i inne posiadłości w ziemi bełzkiej, niewykluczone jednak, że i inne.

W latach około 1405–1430 wielki książę litewski, Witold, dysponował całym Podlasiem właściwym, tzn. grodami: Drohiczyn, Mielnik, Bielsk i Suraż. Niemniej jednak książę Janusz I miał nadal jakieś uprawnienia nad środkowym Bugiem, ponieważ dokonywał nadań dóbr pod Drohiczyńem i Mielnikiem. Istnieją wobec tego przypuszczenia, że książę mazowiecki dzierżył ziemię drohicką tytułem zastawu lub pełnił funkcję namiestnika (starosty) hospodara z ramienia Witolda. Jednocześnie z lat 1405, 1407, 1416, 1418, 1424, 1428 i 1429 znane są nadania Witolda w tejsze ziemi drohickiej¹⁷. Ograniczany w działalności na Podlasiu książę Janusz dał wyraz swoim pretensjom, poszerzając odpowiednio tytułaturę na księcia Mazowsza i Rusi (od 1408) – *senior dux Mazovie et Russie terrarum*.

Po śmierci – w niewyjaśnionych okolicznościach – Siemowita IV książę Witold w latach 1426–1430 dołączył do Wielkiego Księstwa Litewskiego powiat tykociński i część kasztelanii święckiej. Być może dokonało się to w porozumieniu z Jagiełłą. Okazję do tego posunięcia mógł stworzyć także zatarg w Koronie o prawo dziedziczenia tronu polskiego przez nowo narodzonych synów Jagiełły (1425–1426). Stary Siemowit IV dość ostentacyjnie ignorował małżeństwo króla z Zofią Holszańską. Najdłużej ze złożeniem hołdu zwlekał Kazimierz Siemowitowic, bo aż do wiosny 1430 roku. W oporze i odwlekaniu hołdu znajdował trwałe oparcie

¹⁵ E. Maleczyńska, *Lenno mazowieckie 1351–1526*, Lwów 1929, s. 95–96; A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313–1426. Dzieje polityczne*, w: *Mazowsze i Ruś Czerwona. Wybór pism*, Częstochowa 1997, s. 268.

¹⁶ *Memoriał książąt mazowieckich*, MPH, t. VI, s. 631–637; A. Prochaska, *Hołdy mazowieckie 1386–1430*, Kraków 1904, s. 42–44.

¹⁷ *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae*, wyd. J. Ochowski, Warszawa–Poznań 1986, nr 19, 37, 87, 90, 95, 100, 101 i in.; zob. A. Swieżawski, *Tytułatura...*, op. cit., s. 17–18.

w księciu Witoldzie. Gospodar litewski trzymał go na swoim dworze, mając dzięki temu możliwość dokonywania nacisku na Jagiełłę i panów polskich.

Na szerokim polu ścierających się interesów – litewsko-krzyżacko-mazowiecko-polskich i czesko-węgierskich – protegowany Witolda mógł otrzymać jakieś specjalne zadanie. Wciągnięty został przede wszystkim do rozgrywek wewnątrz dynastii Giedyminowiczów. Był to okres szczególnie aktywnych zabiegów księcia Witolda o koronę, przy poparciu cesarza Zygmunta Luksemburskiego, z którym stary Siemowit IV utrzymywał bliskie kontakty. Na początku roku 1430 książę Witold, zrażony brakiem dostatecznego poparcia Jagiełły dla swojej koronacji, stanął w obronie książąt mazowieckich, tłumacząc ich postępowanie. Tak więc ociążanie się Kazimierza Siemowitowica ze złożeniem hołdu tłumaczył jego stałym przebywaniem na Litwie i faktem dokonania już raz tego aktu przez starszego brata. Książę Witold podkreślił, że książę Siemowit IV powierzył mu opiekę nad Kazimierzem.

Również wezwanie Jagiełły do złożenia hołdu przez nieletniego Bolesława IV Bolesławowica, księcia Mazowsza i Rusi, władcy warszawskiego, wyszogrodzkiego, czerskiego, zakroczymskiego i ciechanowskiego, Witold uznawał za przedwczesne. Bolesław IV, wnuk Janusza I, objął bowiem panowanie bezpośrednio po dziadku dopiero niedawno (po 8 grudnia 1429)¹⁸. Rywalizacja Witolda z Jagiełłą o wpływ na książąt mazowieckich wynikała, rzecz prosta, z wcześniejszych powiązań i wzajemnych zobowiązań – formalnych i nieformalnych. Warto przypomnieć, że dziewięcioletni Bolesław IV, książę wschodniomazowiecki, był synem Anny Iwanówny Holszańskiej, bliskiej krewnej czwartej żony króla Władysława Jagiełły, królowej Zofii Holszańskiej¹⁹.

Znaczenie Kazimierza II mazowieckiego, formalnie współrządzącego z braćmi w Płocku, zmniejszyło się po oficjalnym przyjęciu przez panów polskich (Jedlnia, ok. 26 lutego – 7 marca 1430) pięcioletniego Władysława Jagiełłowicza za następcę ojca na tronie krakowskim. Gruntowna zmiana w położeniu Kazimierza II nastąpiła jesienią tegoż roku, w wyniku śmierci wielkiego księcia litewskiego Witolda. Wtedy hospodarem na Litwie został Świdrygiełło mający poparcie Jagiełły. Ale ambicje pełnej niezależności w Wielkim Księstwie Litewskim doprowadziły Świdrygiełłę do zawarcia sojuszu z Zakonem, czego Korona Polska nie mogła tolerować. W okresie narastania konfliktu z Koroną i przygotowywania przejścia władzy przez księcia Zygmunta Kiejstutowicza, Kazimierz II przekazał Świdrygiełle ostrzeżenie, dając mu czas do namysłu i wycofania się. Zapewne na polecenie Jagiełły i Aleksandry Olgierdówny, księżny płockiej, wdowy po Siemowicie IV, odbył Kazimierz poufną rozmowę ze Świdrygiełłą (27 lipca 1432). Zmach na życie Świdrygiełły w Oszmianie i zbrojne przejście władzy w Wilnie przez Zygmunta Kiejstutowicza nastąpiły dopiero 34 dni później.

¹⁸ *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, nr 1415; A. Prochaska, *Holdy...*, op. cit., s. 48-50.

¹⁹ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. I, Poznań 1998, s. 117-118. O kontaktach mazowiecko-litewskich przez gońców zob. J. Tyszkiewicz, *Pod murami miasta i zamku. Tatarzy na późnośredniowiecznym Mazowszu*, „Rocznik Mazowiecki” 2001 (t. XIII), s. 193-197.

Władysław I, książę płocki, posiłkował wojska koronne przeciw Świdrygielle we wrześniu i październiku 1433 roku. Także Kazimierz II popierał w Wielkim Księstwie Litewskim stronnictwo Zygmunta Kiejstutowicza, uczestniczył w wyprawach przeciw Świdrygielle; po zwycięstwach Zygmunta w 1434 roku i dokonaniu podziału Mazowsza między braci nie otrzymał żadnej części dziedzictwa nad Wisłą, ale ziemię bełzką. W rezultacie Kazimierz II Siemowitowic – jako jedyny Piast mazowiecki – posiadał w latach 1434–1442 władztwo wyłącznie na ziemiach ruskich. Dopiero pod koniec życia (w 1442) odziedziczył wraz z bratem Władysławem I ziemię rawską i sochaczewską. Chcąc stosować tradycyjnie rozwiniętą tytulaturę książęcą, umieścił w niej nazwy powiatów ziemi bełzkiej, pisząc się księciem Mazowsza i Rusi, ziemi bełzkiej, lubaczowskiej, buskiej, sokalskiej, horodelskiej i grabowieckiej²⁰.

Książęta mazowieccy uczestniczyli w sporze dynastycznym i ustrojowym, zaistniałym po jednostronnym powołaniu księcia Świdrygielly na stolec wielkoksiążęcy na Litwie przez Jagiełłę, bez uzgodnień z panami polskimi reprezentującymi Koronę Polską. Sprawę komplikował dodatkowo zatarg terytorialny o Podole. Ze strony polskiej zgodzono się na przekazanie urzędu hospodara Świdrygielle, ale pod warunkiem uznania przez niego zasad przyjętych w Horodle oraz oddania Koronie Podola i Wołynia. W odpowiedzi Świdrygiello zawarł sojusz – z Zakonem (19 czerwca 1431), wojewodą mołdawskim Aleksandrem, Nowogrodem Wielkim i chanem tatarskim. Doprowadziło to do wybuchu wojny polsko-litewskiej (od lipca 1431). Rozpoczęła się także wojna domowa na Litwie, pomiędzy Zygmuntem Kiejstutowiczem wspieranym przez wojska koronne – zgodnie z układem Zygmunta z Koroną (15 października 1432) – a Świdrygiellą i jego sojusznikami. Główne zmagania potoczyły się jednak na froncie polsko-krzyżackim (1433–1435).

Dla omówienia ogólnej sytuacji, być może także zatargów terytorialnych z Litwą, Siemowit V zaprosił Jagiełłę na Mazowsze w końcu 1433 roku. Spotkali się wówczas w Łęczycy (9-17 grudnia 1433), a następnie bawili na polowaniu w Puszczy Wiskickiej. Uzgadniano zapewne postępowanie wobec Krzyżaków i walk prowadzonych przez Zygmunta i Świdrygiellę²¹. Jagiełło planował osobiste spotkanie ze Świdrygiellą, do czego nie doszło. Król zmarł 31 maja 1434 roku. Uważa się, że to polska elita rządząca, wchodząca w spór z Jagiełłą, doprowadziła do poważnego kryzysu politycznego, chociaż pośpiesznie koronowała młodego Władysława III (25 sierpnia 1434)²². Nie było dostatecznej woli pogodzenia się ze Świdrygiellą, ponieważ jednocześnie zabrakło dwóch waż-

²⁰ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1337–1499, Warszawa 1938, s. 145–225, zwłaszcza s. 186; A. Swieżawski, *Tytulatura...*, op. cit., s. 49–50. Kazimierz II zmarł 15 września 1442.

²¹ A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagielly: 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 96; J. Tyszkiewicz, *Pobyty królów polskich Jagiellonów w Grójeckiem*, „Słownik wiedzy o Grójeckiem”, Grójec 2002, z. 11, s. 81–82.

²² L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów*, Olsztyn 1991, s. 45–56; Oskarżenia przeciw biskupowi Zbigniewowi Oleśnickiemu nie dadzą się jednak podtrzymać – zob. J. Nikodem, *Zbigniew Oleśnicki wobec unii polsko-litewskiej do śmierci Jagielly*, „Nasza Przeszość” 1999, t. 91, s. 101–150.

nych pośredników i decydentów: Jagiełły (zm. 31 maja 1434) i jego siostry Aleksandry (zm. 19 czerwca 1434). Po instalowaniu się na tronie wielkoksiążęcym w Wilnie Zygmunt Kiejstutowicz przekazał młodocianemu księciu mazowieckiemu, Bolesławowi IV, ziemię drohiczką. Pozostający wówczas pod opieką babki, Anny Danuty Kiejstutowny, Bolesław zaczął formalnie dysponować okręgami grodowymi nad środkowym Bugiem; prawdopodobnie na zasadzie pożyczki udzielonej pod zastaw. Porozumienie Zygmunta z Bolesławem IV utwierdzono małżeństwem Michała Zygmuntowicza z Eufemią Bolesławówną, zawartym w 1435. Wkrótce po rozpoczęciu samodzielnych rządów (1436) Bolesław IV zaczął aktywnie uczestniczyć w polityce litewskiej, wspierając rządzącego w Wilnie Zygmunta.

Po klęsce wojsk Świdrygiełły pod Wilkomierzem (1 września 1435) i zawarciu pokoju polsko-krzyżackiego w Brześciu Kujawskim (31 grudnia 1435) rada koronna i panowie polscy opowiadali się za utrzymaniem obu rywali przy ograniczonej terytorialnie władzy w Wielkim Księstwie Litewskim: Zygmunta – na północy, zaś Świdrygiełły – na południu. Warunkiem było oczywiście uznanie zwierzchności Korony. Dlatego zawarto ugodę ze Świdrygiełłą w sierpniu 1437²³. Wkrótce Zygmunt Kiejstutowicz wystawił w Grodnie (6 grudnia 1437) kolejny dokument, w którym potwierdził umowę z Władysławem Jagiełłą. Na tej podstawie otrzymał zapewnienie, że Korona odstępuje od porozumienia ze Świdrygiełłą. Zobowiązano się odwołać dowódców i posiłkowe oddziały polskie z Rusi, przekazać twierdzę w Łucku i powstrzymać od udzielenia pomocy Świdrygiełle także przez książąt mazowieckich²⁴. Pomimo pełnego poparcia dla Zygmunta Kiejstutowicza przypomniano, że syn jego, Michał, otrzyma po ojcu jedynie ojcowiznę, nie zaś tron wielkoksiążęcy.

Książę Michał Zygmuntowicz liczył jednak na korzystne zmiany w nadchodzącej przyszłości i podtrzymywał swoje stanowisko polityczne oraz dynastyczne przez kolejne małżeństwa z księżniczkami mazowieckimi. Zawarł bowiem trzy związki małżeńskie: w latach 1427–1433 z Anną, córką Siemowita i Aleksandry Olgierdówny, w roku 1435 z Eufemią, córką Bolesława III i Anny Holszańskiej, oraz ok. 1440 roku z Katarzyną, siostrą Anny; wszystkie były córkami urodzonymi w małżeństwach mazowiecko-litewskich²⁵. Śledząc wątek mazowiecki w ówczesnej polityce Korony, pomijając zaś sprawy czeskie, węgierskie i tatarskie, należy stwierdzić, że wiązał się on niewątpliwie z zabiegami i sprawowaniem władzy gospodarskiej na Litwie przez Kiejstuta i Kiejstutowiczów: Witolda, Zygmunta i Michała. Kiedy 20 marca 1440 roku Iwan i Aleksander Czartoryscy oraz wojewodowie Dowgird i Piotr Lelusz zamordowali w Trokach Zygmunta Kiejstutowicza, król Władysław III z najbliższymi doradcami zdecydował wystać do Wilna brata Kazimierza w charakterze swojego namiestnika.

²³ O. Halecki, *Dzieje unii Jagiellońskiej*, Kraków 1919, t. I, s. 322-324.

²⁴ *akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 64; *Codex diplomaticus Poloniae*, wyd. L. Rykaczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847, t. I, nr 177.

²⁵ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa...*, op. cit., s. 237; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich...*, op. cit., s. 109-123.

Zgodnie z relacją Jana Długosza, z Kazimierzem pojechali na Litwę dwaj książęta mazowieccy, Bolesław IV warszawsko-ciechanowski i Kazimierz I belzki, obaj szwagrowie księcia Michała Zygmuntowicza, wnuka Kiejstuta, oraz kasztelan krakowski i namiestnik Władysława III w Koronie, Jan z Czyżowa, wojewoda podolski Hryćko Kierdejewicz, kasztelan lwowski Jan Sienko i inni. Samowolne obwołanie Kazimierza Jagiellończyka hospodarem przez panów litewskich (Wilno 29 czerwca 1440) zrywało umowy unijne polsko-litewskie. Samowola taka była objawem istnienia bardzo chwiejnej równowagi politycznej w Litwie właściwej i Żmudzi, wobec faktu, że wielu bojarów, urzędników litewskich i kilku książąt mazowieckich popierało Michała Zygmuntowicza²⁶. Nie wiadomo na pewno, czy przy planowanych rządach namiestniczych Kazimierza Jagiellończyka w Wilnie dążono ze strony polskiej również do wcielenia wówczas Wołynia, Podola i Podlasia do Korony, czy nowa sytuacja prawna rzeczywiście skłaniała do inkorporacji ziem: brzeskiej, łuckiej, włodzimierskiej i części Podola²⁷.

W roku 1438 książęta mazowieccy zawarli między sobą oficjalne porozumienie w sprawie wspólnej obrony, w razie zagrożenia i ataku z zewnątrz. Sojusz ten nie wykluczał więc także wojny z Koroną Polską. W latach 1438–1439 Zygmunt Kiejstutowicz wraz z synem Michałem próbowali zawiązać sojusz z Zakonem i cesarzem, a Michał Zygmuntowicz przygotowywał przejęcie władzy wielkoksiążęcej na Litwie, wymuszając przysięgi wierności od bojarów i urzędników. Pano wie koronni i rodzina królewska stracili do nich zaufanie. Spisek i zabójstwo Zygmunta Kiejstutowicza nie zostały dotąd dostatecznie wyjaśnione. Zapewne w Trokach dopuszczono do zaspokojenia zemsty wcześniej poszkodowanych²⁸. Świadectwa Jana Długosza i Filipa Callimacha pozwalają przypuszczać, że przyjęcie korony węgierskiej i wyjazd z Polski króla Władysława III przyspieszyły powrót w Wilnie.

Na zjeździe w Nowym Sączu (19–21 kwietnia 1440) – prócz Władysława III, Kazimierza Jagiellończyka i królowej matki, Zofii – obecni byli także książę Bolesław IV mazowiecki i posłowie litewscy. Ci ostrzegli króla, że na Litwie różne stronnictwa walczą o przejęcie władzy. Wielcy panowie chcą na hospodara wysunąć króla Władysława III, zaś bojarstwo – Michała Zygmunta. Jednocześnie akcją zbrojną podjął znowu Świdrygiełło i należało liczyć się z dołączeniem do niego niektórych panów ruskich. Prócz tego wojska księcia mazowieckiego zajęły zbrojnie Drohiczyn. Ale wbrew licznym argumentom Władysław III zdecydował udać się na Węgry. Zlecił jednocześnie jechać bratu z dużą grupą dostojników, poczem liczącym ok. 2000 koni, i objąć urząd królewskiego namiestnika nad całym Wielkim Księstwem Litewskim.

²⁶ Jan Długosz, *Roczniki*, ks. XII, sub anno 1440; A. Sochacka, *Jan z Czyżewa namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkozów w średniowieczu*, Lublin 1993, s. 125–126 i 226; tu pominięto sprawę obwołania Kazimierza hospodarem; ostatnio ogólnie – M. Jučas, *Unia polsko-litewska*, Toruń 2003, s. 159–164.

²⁷ Por. K. Górski, *Młodość Kazimierza i rządy na Litwie 1440–1454*, w: K. Górski, M. Biskup, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce 2 poł. XV wieku*, Warszawa 1987, s. 10–13.

²⁸ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa...*, op. cit., s. 226–235.

Książę Bolesław IV uzgodnił wcześniej z Zygmuntem Kiejstutowiczem przejęcie grodów podlaskich po jego śmierci. Wprowadzenie załóg mazowieckich na początku kwietnia do Drohiczyna, Mielnika i Bielska ułatwił starosta drohicki, Jerzy Nassuta – zwolennik Michała Zygmuntowicza. Książę Bolesław IV tłumaczył się w Nowym Sączu przed królem ze swojego udziału w akcji zbrojnej na Podlasiu, chcąc pozostać w posiadaniu tych ziem. Z relacji F. Callimacha wynika, że Władysław III oficjalnie zgodził się na taki stan rzeczy, traktując władztwo mazowieckie na Podlasiu jako swego rodzaju internowanie, ograniczenie realnego stanu posiadania i sił militarnych Michała Zygmuntowicza. Dostojnicy polscy wraz z królem postanowili pod jego nieobecność w kraju nie podejmować wyprawy zbrojnej przeciw Bolesławowi IV oraz zgodzić się na okresową kontrolę mazowiecką nad Bugiem. Program ten zrealizowano²⁹.

Michał Zygmuntowicz spotkał się z orszakiem Kazimierza przed Wilnem i w obecności książąt mazowieckich – Bolesława IV i Kazimierza I – złożył mu nieformalny hołd (czołobicia), prosząc o przekazanie włości po ojcu. W Wilnie wielcy panowie i dostojnicy, przy przeważającym wpływie Gasztołdów i Holszańskich, dokonali elekcji młodego Kazimierza Jagiellończyka na hospodara (29 czerwca 1440)³⁰. Stronnictwo Michała wraz z książętami mazowieckimi przegrało. Panowie polscy nie mieli instrukcji ani możliwości przeciwdziałania. Po kilku miesiącach walk wewnętrznych w różnych prowincjach Wielkiego Księstwa Litewskiego Kazimierz Jagiellończyk opanował sytuację. Oczekiwania mazowieckie nie zostały spełnione w postulowanym zakresie. Prowizoryczny stan rzeczy trwał przez następne lata podczas nieobecności króla w Polsce.

Pretensje piastowskich książąt mazowieckich o władztwo w zachodnich ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, określonych jako Ruś, oparte były na kilku podstawach. Pamiętano zapewne o władaniu okręgami grodowymi nad środkowym Bugiem w XI w., a z pewnością w XIII w. Odwoływano się do obietnic i nadań króla Władysława Jagiełły, danych książętom Januszowi i Siemowitowi IV. Ważną racją do otrzymania zwierzchności nad Podlasiem nadbużańskim były również kolejne koligacje z dynastkami litewskimi, zwłaszcza Anną Danutą Kiejstutowną, Aleksandrą Olgierdówną i Anną Holszańską. Niejasne pozostają uprawnienia do pewnych terytoriów nad Bugiem księcia Henryka Siemowitowicza, ożenionego z Anną Ryngałą Kiejstutowną. Być może ograniczone były do jednego z okręgów grodowych (Suraż) lub pewnej włości³¹.

Dalsze etapy zatargów o Podlasie, za czasów panowania na Litwie i w Polsce Kazimierza Jagiellończyka, wymagają osobnych studiów. Wiązały się one nadal z dziejami unii polsko-litewskiej.

²⁹ *Philippi Callimachi Historia de rege Vladislao*, ed. I. Lichońska, Varsoviae MCMLXI, s. 36, 38, 40: – cum Boleslao autem Masoviae duce indutias servari placuit, quamdiu a regno Poloniae rex abesset.

³⁰ Por. L. Korczak, *Litewska rada wielkksiążęca w XV wieku*, Kraków 1998, s. 80-101.

³¹ K. Jasiński, *Henryk Siemowitowicz i jego żona Ryngała. Studium historyczno-genealogiczne*, w: *Słowianie w dziejach Europy*, red. J. Ochmański, Poznań 1974, s. 159-166; Jan Długosz, *Roczniki*, ks. XI, sub anno 1392.